

Töröcsik István

HONNAN JÖHETTEK A BERÉNYI JÁSZOK?

Közhely, hogy a jászoknak (az oklevelek szóhasználatában filiszteusnak) nevezett alának a kunokkal együtt az 1241/42-es tatárjárás után telepednek meg a Magyar Királyság területén, a részletekről azonban élénk vita folyik, melybe néhány éve e sorok írója is bekapcsolódott. A jászok a magyar történeti emlékezetben összekapcsolódtak a kunokkal, az eltérő etnikai eredetet feledtető sorsközösség ismeretében természetes volt annak feltételezése, hogy szállásterületeikre is egy időben kerültek. Mégpedig nyilvánvalóan a tatárjárást követő évtizedben (pontosabban 1246 körül), mikor IV. Béla visszafogadja a Kötöny megölése után Bulgáriába húzódó kunokat. Csupán bő fél évszázada derült fény a jászok iráni eredetű nyelvére, és ekkortájt merült fel először az, hogy többségük a kunoktól függetlenül, jóval az 1240-es évek után is beköltözhetett az ország területére.

Ez a feltevés a hatalmas történeti forrásanyaggal dolgozó Györffy Györgytől származik, akinek feltűnt, hogy a későbbi Jászság területét még a 14. század első évtizedeiben is egyházi és magánbirtokosok uralják, sem jászoknak, sem más telepeseknek nincs nyoma. És nincsenek olyan birtoktestek sem, melyek uralkodói tulajdonban voltak és így királyi szolgálatban álló népelemek lakóhelyéül szolgálhattak volna.¹ Nem pusztán forráshiányról van szó, a terület birtoktérképét ugyanis különböző perek és határjárások révén többnyire ismerjük, csak éppen nem tudjuk ebben a jászokat elhelyezni egészen 1366-ig, amikor Árokmellék szállásának jász lakóit eltiltják Pásztó, Tar és Hasznos határának használatától.² Vajon egy frissen odakerült kolónia első birtokvitája ez, vagy annak a jele, hogy a bő évszázada csendben itt lakó, szaporodó és terjeszkedő jász közösség ekkor már a Zagyva-völgy felső szakaszain próbál telepeket létesíteni?

Mivel az írott források információtartalma a kérdés eldöntéséhez elégtelennek tűnt, a megoldást a történészek is a régésztől várták. Az 1980-as években Selmeczi László végzett ásatásokat a hajdan jászok lakta, de a török hódoltság idején véglegesen elpusztult Négyszállás területén. A kelet-nyugati irányban elnyúló település mindkét végén talált egy templomos helyet. Az elsőt már az 1930-as években lokalizálta Porteleki (Prückler) József, aki a templomhoz tartozó temető néhány sírját is feltárta. A templom poligonális szentélyzáródású gótikus építmény, Árpád-kori előzmény nélkül. „I. számú” temetőjében 455 sírt tárt fel Selmeczi László, ez – az összesítő térképen jelzett temetőárok nyomvonalára alapján – a teljes temető területének 65-70 százaléka lehet. A temetőt a feltáró régész véleménye szerint a 13. század második felétől a 15. század első feléig használták, a 13 m hosszú és 8 m széles templomot

¹ Györffy 1981.

² Gyárfás 1870–1885. III. 46. sz.

pedig a temető felhagyásával egyidejűleg építették meg, utólag megkeresztelve a „pogány temetőt”. Az utólagos templomépítést bizonyítja, hogy a temető tucatnyi sírját semmisítik meg az építkezéssel. Ugyanakkor nem ez Négyszállás egyetlen egyháza. Négyszállás másik végén egy egyenes szentélyzáródású templomot talált Selmeczi, melyet szorosan egy korábbi – patkóíves szentélyű – Árpád-kori templom köré építettek. A „II. számú” temető több mint 600 sírja a 13–16. századra datálható. Selmeczi László szerint a mindkét temetőben megfigyelhető 13. századi sírhorizont cáfolhatatlanul bizonyítja, hogy a jászok ebben az időben már megtelepedtek a Tarna-völgy alsó szakaszán.³

Magam a Jászberény történetét legújabban ismertető városmonográfia 2014-ben megjelent első kötetében kétségemet fejeztem ki abban a kérdésben, hogy lennének 13. századi sírok az I. számú temetőben, valószínűsítve, hogy a sírmező közepén talált templom is akkortájt épült, amikor a jászági jászok feltűnnek az írott forrásokban – ez pedig nem IV. Béla, hanem Nagy Lajos kora, akinek érméi a legkorábbi halotti obulusok a négyszállási I. számú temetőben.⁴ Nehezen tűnt elképzelhetőnek az is, hogy a frissen beköltözött iráni népség párhuzamosan két templomot és két temetőt használt. Selmeczi László erre reagálva fejtette ki azon nézetét, hogy az I. temetőben a jászokat megtérítő ferencesek építettek templomot. A település plébániatemploma szerinte a falu túlsó oldalán állt. Ezt az Árpád-kori falak elbontásával a megtelepedő jászok építették a 13–14. század fordulóján, ide jártak és temetkeztek a település katolizált lakói, majd a 15. század közepétől – a latin rítusra való áttérés befejeződésével – a falu teljes lakossága. A ferencesek és a világi papság párhuzamos jelenlétét, illetve az ebből fakadó rivalizálást a 14. század végén pápai dokumentum is megörökíti, és a feltáró régész számára járható útnak tűnhetett ennek feltételezése Négyszállás esetében is.⁵ Ha azonban a négyszállási jászoknak legkésőbb a 14. század elején már állt a plébániatemplomuk (és nyilvánvalóan volt papjuk is), mi szükség volt a ferencesek bő évszázaddal későbbi térítő munkájára? Ha pedig utóbbi valóban szükséges és eredményes volt, miért hagyja el a közösség a „barátok” templomát annak felépítése után? És mi történt a ferences templom épületével, ha a 18. századi írásos források és ábrázolások már csak a másik templom romjairól szólnak? Ezekre a kérdésekre Selmeczi László nem adott választ, elutasította az I. számú temető templomának és a leletanyagának keltezését érő kritikákat is.

A Györffy György és Kristó Gyula nyomán legutóbb Zsoldos Attila által megfogalmazott történelmi modell szerint a királyi jászok az őket felkaroló uralkodó – a magyar történetírásban Károly Róbert néven ismert I. Károly – rezidenciája, Temesvár közelében tartózkodtak, 1323 után pedig az új uralkodói székhely, Visegrád tágabb környékén alkottak kolóniákat.⁶ A nevét ma is őrző pilisi Jászfalu mellett erre utalhat egy másik Jászfalu (Jasová) Érsekújvártól

³ Az először megtalált temető monográfiája: Selmeczi 1992., a második temetőé: Selmeczi 2018a., a kutatás legutóbbi összefoglalása: Selmeczi 2018b.

⁴ Töröcsik 2014.

⁵ Selmeczi 2018a. 34–35; 2018b. 27.

⁶ Zsoldos 2017.

keletre, és egy Udal nevű, 1347-ben jászok által lakott település a Garam mentén. A királyi jászok szolgálataira a Visegrádról Budára költöző Nagy Lajos talán már nem tartott igényt, s ez valószínűleg közös megegyezéssel újabb lakhely-váltáshoz vezetett. Persze csak elméletben, hiszen Jászfalu lakói a Pilisben maradtak, Udal jászai viszont – akiket Nagy Lajos király egy birtokcserével Becsei Töttösnek juttatott – magánföldesúri függésbe kerültek. Az említett települések lakói nem költöztek a Jászságba, és nyilvánvalóan nem bocsáthattak ki fél tucat települést alapító telepes rajokat sem. De honnan jöttek akkor a jászsági jászok?

A történész Tóth Péter Becsei Töttös királyi ajtónállómestert – aki egyben pilisi ispán és a jászok bírja is volt – véli a jász telepítés kulcsembereének. Becsei Töttös 1350-ben bérbe vette az (ipoly)sági apátság Iva és Hacak nevű lakatlan birtokát, melyek bizonyosan a mai Jászberény területén feküdtek.⁷ A szerződés kötelezte Töttös mestert a birtokok benépesítésére, kétséges azonban, hogy ez megtörtént-e, mivel a bérlő hamarosan (1353) elhunyt.⁸ Az ekkor történt, illetve a korábbi határjárásoknak köszönhetően ismerjük a szomszéd birtokok és tulajdonosaik nevét, a lista alapján jászoknak még ekkor sincs nyomuk sem a későbbi Berény földjén, sem annak közvetlen szomszédságában, Iva és Hacak birtokokat pedig mind a bérbeadó, mind a bérbevevő lakatlannak tudja. A bérlet további sorsáról sajnos nincs adatunk, de egy bő fél évszázaddal később Iva és Hacak helyén már a királyi jászok települése állt, melyet Berényszállásnak hívtak. Berény nevű települések a Magyar Királyság számos pontján előfordulnak a 11. századtól kezdve, mégis különös, hogy a Zagyva-völgyi Berény nem tűnik fel sem Iva és Hacak 1350-es, sem a Zagyva mentén nyugatról szomszédos Tyukod/Kerekudvar 1331-es határjárásában, sem mint falu, sem mint lakatlan pusztá.⁹ Kénytelenek vagyunk tehát arra gondolni, hogy a helynév a jászokkal jelenik meg a területen, még akkor is, ha nem iráni, hanem „magyar” helynévről van szó (az idézőjel azért indokolt, mert a névadó ‚berendei’ egy honfoglalás előtt csatlakozott török népesség lehetett). Honnan hozhatták ezt a nevet a Zagyva mentén megtelepedő jászok?

Bár Mezőberénytől Lovasberényig számos településre gondolhatunk, mégis a Nógrád megyei Borsosberény tűnik a legvalószínűbbnek. A Borsosberénytől északra fekvő Nagyoroszi lakosai 1505-ben az esztergomi érsekkel szemben oklevelekkel bizonyították, hogy a jászteleki és berényi pusztát „a filiszteusok eltávózása óta” békeségesen bírják és használják.¹⁰ Ez persze nem feltétlenül volt igaz,¹¹ de a filiszteusok (vagyis jász jogállású lakosok) kétségtelenül éltek itt, a középkor végére viszont eltűntek, emléküket csak a Jásztelekpuszta helynév őrizte meg. A jászok által egykor lakott szállás – mely csak utólag kaphatta a Jásztelek („jász faluhely”) nevet – keskeny csíkja teljes hosszában Borsosberény területével

7 Tóth 2012. 17.

8 Selmeczi 2018a. 16–17.

9 Tóth 2012. 21.

10 Esztergomi Prímási Levéltár, Df 248243. Az adatot Szarka József barátomnak köszönhetem.

11 A nagyorosziak Jásztelek pusztáját csak 1497-ben szerezték meg, DL 67582. Az adatot Szarka József barátomnak köszönhetem.

határos és abba beékelődik, egykor tehát ahhoz tartozhatott. A berényi pusztával szomszédos Nagyoroszi egyébként a középkorban a rutén eredetű királyi ajtónállók faluja, a királyi főajtónálló pedig a 14. század közepén a már említett Becsei Töttös, aki egyben a jászok bírása is, és aki birtokot bérelt telepítés céljából a Zagyva-völgy középső szakaszán. Úgy vélem, ennyi egybeesés nem lehet a véletlen műve, mint ahogy az sem, hogy a testőrnek tartott jászok a bizonyosan testőr rutének faluja mellett lettek letelepítve talán még abban az évben, mikor Keverige fiainak uralma alól megszabadította őket az uralkodó. A kiváltságos közösség 1323 utáni lakóhelye az a berényi puszta lett, amelyet a 13. század második felében még a (diós)jenői német telepesek béreltek. Azt feltételezem, hogy ettől kezdve ők lettek a „berényi jászok” akik nevükről valószínűleg a Zagyva-völgyében sem akartak lemondani, ahogy a királyi szolgáltról és az ezzel járó kiváltságokról sem. Ezért is őrizték meg gondosan a városi levéltárban fennmaradt 1323-as oklevelet, melynek név szerint említett 18 nemzetségfője mögött ezek szerint nem a teljes jász népességet, csupán a pár száz fős berényi jász kolóniát sejtethetjük. A helynév átvitele az új szállásterületre nem példa nélküli dolog, ugyanez valószínűsíthető Kézdivásárhely esetében. A 13. század elején II. András mintegy 100 km-rel keletebbre, a határvédelemre költöztette át a forrásokban 1161 után megjelenő kézdi székelyeket, helyükre pedig szászokat telepített (Szászkézd).

Berényszállás benépesedésének modellje támpontot adhat más korai jász települések – Árokszállás, Négyszállás, Apáti és Kisér – kialakulásának rekonstrukciójához is. Léteztek a Duna keleti oldalán (elsősorban a Börzsöny és a Cserhát területén) olyan jász közösségek, melyek a 14. század közepén az Észak-Alföld tatárjárás óta eleve gyéren lakott – s talán a pestis által tovább néptelenített – területeire költöztek. Alkalmassint egy ilyen jász diaszpóra nyomát őrizhette meg az árokmelléki jászokat Pásztó, Tar és Hasznos határának használatától eltöltő, 1366-ban kelt rendelet. Az árokszállási jászok ilyen értelmezésben a falujuktól kétnapi járóföldre eső területen nem feltétlenül hatalmaskodást folytatnak – miként a másodszorban tilalmazott Gyöngyös környéki falvak lakosai –, hanem korábbi szállásuk területét használva sértenek helyi érdekeket. A Zagyva-völgyből elszármazó közösség a Csörsz-árok partján csak kevéssel 1366 előtt telepedhetett meg, hiszen még szállásuk neve sem véglegesedett; 1366-ban és 1382-ben még Árokmellék szállásaként, 1396-ban azonban már csak Árokszállásként szerepel. Szintén az Északi-középhegységgel mutat kapcsolatot Apáti is. A kutatást elsősorban az 1391-es birtokosztályban olvasható Temesvári és Bugaci előnév érdekelte, holott legalább ennyire érdekes a Terjéni és a Chazar nevek felbukkanása is. Minden valószínűség szerint Nógrád vármegyei helységekről, a mai Terény és Kazár elődeiről, pontosabban az innen származó személyekről lehet szó. A Zagyva-völgy felső szakaszán fekvő Kazár annál is inkább gyanúba fogható, mivel a hozzá közeli Szuha és (Mátra)Balla településekre utaló személynevek szintén felbukkannak Apáti 16. századi névanyagában.¹²

12 Fekete 1968. 77.; Bayerle 1998. 83–84.

A berényi jász kolónia Jászságba költözése nem tehető 1350 előtti időszakra, az árok-szállásiaké viszont 1366-ra már nagyrészt befejeződött, 1370-ben pedig már Négyszállás létezésére is van közvetett forrásunk. A jászság jász megszállása tehát az 1350 és 1366 között eltelt másfél évtizedre tehető. Emögött feltételezhetünk uralkodói koncepciót, de könnyen lehet, hogy a királyi jászok önkényes migrációjáról van szó, mely nem nélkülözte a területi tudatosságot sem. Ha így történt, az uralkodó utólag bizonyára jóváhagyta a jászok birtokfoglaló akcióit, ennek köszönhető, hogy a jász expanzió a szomszédos birtokosok rovására a 15. században is folytatódott.

Irodalom

BAYERLE Gusztáv

1998. *A hatvani szandzsák adóösszeírása 1570-ből*. Hatvany Lajos Múzeum Füzetek 14.

Hatvan.

FEKETE Lajos

1968. *A hatvani szandzsák 1550. évi adóösszeírása*. Jász Múzeum, Jászberény.

GYÁRFÁS István

1870–1885. *A Jász-kunok története* I–IV. Kecskemét–Szolnok.

GYÖRFFY György

1981. A jászok megtelepedése. In: DANKÓ Imre (szerk.) *Emlékkönyv a türkevei múzeum fennállásának 30. évfordulójára*. Türkeve, 69–72.

SELMECZI László

1992. *A négyszállási I. számú jász temető*. BTM Műhely 4. Budapest

2018a. *Jászok vagyunk, de magyarok. A négyszállási II. számú jász temető*. Jászsági Füzetek 55. Jászberény

2018b. A jászok betelepítése a Jászságba. In: BATHÓ Edit (szerk.) *Jáskunsági évszázadok*. Jászberény, 16–46.

TÓTH Péter

2013. *Tanulmányok a magyarországi jászok és a Jászság középkori történetéről*. Lucidus Kiadó, Budapest.

TÖRŐCSIK István

2014. A jász települések kialakulásának időpontja. In: PETHŐ László (szerk.) *Jászberény története a kezdetektől a reformkorig*. Jászberény 45–49.

ZSOLDOS Attila

2017. Az első évtizedek. Jászok a középkori Magyarországon. *Rubicon* 2017/6. 28–31.